

I. ОНОМАСТИКА

ПЕТНАДЕСЕТ ФАМИЛНИ ИМЕНА ОТ ЧУЖД ПРОИЗХОД

Людвиг Селимски (Велико Търново – Катовице)

В статията се прави анализ на народностноезиковия произход и първоначално значение на няколко фамилни имена и прякори. Повечето от тях вече са били обект на етимологическо проучване във фундаменталния труд на Стефан Илчев (Илчев 1969), но резултатите от него са се сторили на автора недостатъчно убедителни. При търсенето и избора на алтернативно решение на възникващите проблеми, особено в случаите, когато мотивацията на дадено фамилно име е била търсена в близко по звуков състав лично име, авторът в значителна степен се е опирал на данните относно наличието, ареала и статистическия развой на личните имена, съдържащи се в капиталния труд на Николай Ковачев (Ковачев 1995).

Както и в други приноси от този род, изложението върви по азбучния ред на разглежданите ономастични единици.

Калусов ф., Ямбол, Илчев (1969: 235) обосновава чрез възстановявано от него мъжко ЛИ **Калус*, което извежда “от гр. *καλός* ‘добър’ с преход на *o* в *y* (?)”. У Ковачев няма ЛИ **Калус*, обаче е отбелязано 14 пъти *Калуст*, тълкувано у него (Ковачев 1995: 266) като контаминация “от *Кало* и *Август*”. Произволното ударение **Август*, вм. правилното *вгуст*, не прави предположението на автора по-приемливо. Сравнително равномерното разпределение на ЛИ *Калуст* по десетилетия, започвайки от 1910 г., както и по ареали, с изключение на СЗ (северозапад), което е

свойствено за арменските имена, позволява да се предполага, че ФИ *Калусов* се обосновава тъкмо от ЛИ *Калуст* (без съгласната *-т*, отпаднала от консонантната група *-ст* в краесловие), което е от арм. *Kalusd, Kalust*, с предвижване на преградните съгласни (обеззвучаване на звучните и озвучаване на беззвучните), подобно на германското явление *Lautverschiebung* (вж. Селимски 2002 и лит.), застъпващо класическото *Galust*, от нарицателното (арм.) *galust*, означаващо буквално ‘идване’, а възникнало и разпространявано във връзка с християнското предание за второто пришествие (или *адвент*) на Христа (срв. Hanusz 1886: 571; Tryjarski 1974: 371; Орманджян 2000: 51).

Киòв ф., Новачене (Ботевгр.), и *Киèв, ф.*, Пещера, Илчев (1969: 255) свежда до възстановявано от него ЛИ **Кио*, което извежда “от диал. *кий* ‘1. късо дебело дърво с топка на края; 2. тежка метална топка’”. Към ЛИ **Кио* и ФИ *Киòв* и *Киèв* авторът отнася и МН (местно название) *Киòв рът* в Правешка Лакавица (Ботевгр.), както и прякора *Кийàта* (правоп. *Кията*) от Новачене. На тълкуването у Илчев се доверяват и съставителите на БЕР (2: 356). А в действителност, прякорът *Кийàта* няма нищо общо с незасвидетелстваното ЛИ **Кио*. Не подлежи обаче на съмнение връзката между отбелязаните – все в Новачене – прякор *Кийàта* и обосноваваното от него ФИ *Киòв*. А прякорът *Кийàта*, отбелязан във Враца, но оставен у Илчев (1969: 258) без коментар, според мене също би спадал тук, но при условие, че ударението в него (*Кийàта*) е било обозначено погрешно върху началната сричка (вместо върху средната: *Кийàта*). Не е било необходимо да се прибягва до реконструкция на старинно славянско ЛИ **Кио* (а по-скоро **Кийò?*), сродно с диал. *кий*. ФИ *Киòв* (а по-правилно би било **Кийòв*) и *Киèв* (акцентната форма *Киèв* трябва да се счита за недостоверна) се извеждат без каквито и да било формално-звукови или семантични затруднения от прякора *Кийàта*, оставен у Илчев без опит за смислово тълкуване. Няма никакво съмнение, че пр. *Кийàта* е мотивиран от професионалното название (диал.) *кийà*, което, без да локализира откъм местоговор, съставителите на БЕР (2: 356) правилно идентифицират с общонародното *кехая*. То е познато и под диалектните форми *кехè*, *кея* (*кейà*) и *кяя* (*к'айà*). Означава ‘главен овчар; овчар; селски глашатай; надзирател; стопанин на голямо стадо овце’ и е заемка от тур. диал. *kehaya* и/

или книж. *кѣһуа* (БЕР 2: 348). Прякорът *Кий̀ата*, от диалектното – с редукция ($e > u$) – *кий̀а*, обосновава ФИ *Кидѣ* (**Кий̀дѣ*) / *Киѣв*, както **Кехаята*, от *кехая*, мотивира ФИ *Кехай̀дѣ*, срещано “на разни места из Из(точна) Б(ългария)” (Илчев 1969: 253). А обликът *Кьов* (в МН *Кьов рѣт*) е резултат от по-нататъшен развой на *Ки(й̀)дѣ* (от *Кехай̀дѣ*), който се състои в елизия на *и* в предакцентна позиция. От друг вариант – с ударение върху средната сричка – на същото *кехая* се извежда ФИ *Кяев* (вж.).

Куз̀унѣ ф., без данни за местоговор, Илчев (1969: 282) не се опитва да тълкува. То спада към същия семантичен тип фамилни имена, към които и разгледаните по-долу *Сай̀русунѣ* (вж.) и *Чоджумѣ* (вж.), мотивирани от прякори, в основата на които е залегнала някаква привична за носителя им формула за обръщение, за осъществяване на контакт със събеседника или за поздрав. В конкретния случай предполагаемият прякор **Куз̀уна* се базира на израза или по-точно на често повтаряното от назоваваното лице гальовно обръщение *к̀узун*. Като се вземе под внимание взаимната замяна на устнените съгласни *м* и *н* в краесловие ($-м > -н$ и $-н > -м$) или неутрализацията на диференциалния признак лабиалност в българските говори (Младенов 1961), можем да предполагаме, че зад промененото обръщение *к̀узун* в тази функция се крие същинската форма *к̀узум*, от тур. *kizum* ‘агънцето ми, мое(то) агънце’, със завършек не на *-н*, а на *-м* (от тур. *-ит*). Именно тази форма е залегнала в основата на прякора **К̀узума*, мотивиращ ФИ *Кузумѣ* (Илчев 1969: 262, 282). Срв. неизменяемото остар. и диал. *к̀узум* и *куз̀ум* “в обращение за израз на обич, близост, приятно чувство” (Илчев 1974: 223; БЕР 3: 80). А по повод на ФИ *Кузумѣ* се налагат две корекции: 1) авторът неправилно за изходна е счел променената форма *Коз̀умѣ* (с хиперкоректно *о* вм. *у*), при която привежда обяснението за произхода, а *Куз̀умѣ* е представил като “писмена разновидност на *Коз̀умѣ*”; 2) “честата употреба на това галено обращение” не е *коз̀ум*, а *к̀узум* (с акцент върху първата сричка, срв. *чорбадж̀ия*, *чорбадж̀и* Марко, но: *каж̀и*, *ч̀орбадж̀и*). Авторът очевидно се е повлиял от преобладащата в този тип фамилни имена акцентуация на *-̀имѣ*, *-̀умѣ*.

И така, ФИ *Куз̀унѣ* е от прякор **Куз̀ун(а)*, а може би **К̀узун(а)*, получен по обичайно за носителя му гальовно обръщение към събеседника *к̀узун* (вм. по-правилното *к̀узум*). То, следователно, е

идентично с правилно анализираното у Илчев ФИ *Кузумов*. Пак у него можем да посочим пример за аналогична промяна на краесловно *-м* в *-н* и то тъкмо при разглеждания семантичен тип фамилни имена. Срв.: “*Кардашинов ф* – видоизменено от *Кардашимов*. Долнослав (Асеновградско)” (Илчев 1969: 243).

Кяев ф., което липсва у Илчев, е етимологически идентично с разгледаното по-горе ФИ *Киòв* (вж.). Но докато обликът *Киòв* се реконструира на базата на акцентния вариант **Кехайòв*, **Кейòв*, **Кяйòв* (от *кехая*, *кея*, *кяя*, все с ударение на крайната сричка), в същото време вариантът *Кяев*, характерен за българския югозапад (София и Благоевград), се обосновава от акцентен облик *кехая* (> *кеàя*, **кяя*), с ударение върху средната сричка на основата, съответстващ на макед. *àja* (PMJ 3: 417), срв. също така и ср.-хр. *śàja*, *śeàja* и обосноваването от него ФИ *Śajíc*, *Śehaić* (Skok 1971: 348). Впрочем, необходимият ни за случая акцентен вариант *кехая*, от който – със съответните промени – се извежда изходната за интересувашото ни фамилно име форма **кяя*, се намира даже и у Илчев (1974: 203), но, както изглежда, тъкмо в акцентно отношение той не е достоверен. Разглежданото тук *Кяев* е напълно идентично с разпространеното в Македония ФИ *Кјајев* (вж. РПМ 1: 627).

Моця̀нков ф., от Варна, Илчев (1969: 345) свежда до нелокализирано ЛИ *Моця̀нко*, “умалит. от Мощян”, а недокументираното **Моця̀н* счита образувано от “от Мощ(ьо) + *ан*”. Без данни за местоговор е приведено и “**Мòщьо* или **Мòще м.*”, което той извежда уж “от *моц* ‘сила’, срв. *Сиян*, или от *мощи* на някой светец”, а всъщност възстановява въз основа на ФИ *Мòщев* (Шумен, 1882, 1908, София, 1927). Ковачев не отбелязва ЛИ **Мòще*, **Мòщьо*, **Моця̀н*, **Моця̀нко*. Според мене в основата на ФИ *Моця̀нков* действително участва умалителният суф. *-ко*, но той е прибавен към основата на рум. ФИ *Moşteanu*, от *moştean* ‘наследник; кореняк’ (Constantinescu 1963: 328; Iordan 1983: 317). Срв. и молд. ФИ *Моця̀ну*. А що се отнася до ЛИ *Сиян*, според Илчев (1969: 449) “от *сила*, *силен* по образа на *Стоян*” (аналогично и у Ковачев), още Вайганд се беше досетил, че то, само по народна етимология е свързвано със *сила*, а в действителност е християнско, като представлява контаминация от имената на светците “*Сила* и *Сулиян* (грц. *Syla* и *Silvanos*); и двамата чествани на 30 юли” (Weigand 1921: 173; срв. и с. 130 и 154).

Рупенов ф., според данни у Илчев (1969: 432) се среща във Варна и Ямбол. Обосноваващото го ЛИ *Рупен*, което отбелязва само във Варна, авторът тълкува като образувано [на българска почва] “от Руп(о), Руп(ьо) + ен”, относно което пък предполага румънско потекло. Това тълкуване прилага и Ковачев (1995: 443). У него обаче се привежда по-меродавна статистика, също насочваща, между другото, и към народностния характер на името. ЛИ *Рупен* (за ударението вж. по-долу) се появява в България през 1920 г. Отбелязано е общо 16 пъти, равномерно разпределени по десетилетия и разпространени в трите основни ареала, при пълно изключване на четвъртия – СЗ. А малочисленост и равномерно разпределение по десетилетия е свойствено за личните имена при малцинствени общности, етнични или религиозни групи. За имената на някои общности от подобен тип, освен това, е характерна и концентрация върху определени ареали и, обратно, пълно отсъствие върху други. При ФИ *Рупенов* (у Илчев без акцентуация, както и при съответното лично име) се намира и важна за целта информация, която насочва вниманието към точно определена етнична група: “бащата арменец”. Според това сведение, пренебрегнато както от самия Илчев, така и от Ковачев, бащата (на *Рупенов* от Ямбол) се е казвал *Рупѐн*. Ако вземем под внимание характерното за арменския език предвижване на преградните съгласни, както при ФИ *Калѐсов* (вж.), можем лесно да се досетим, че то застъпва евр. *Рубен*, което на българска почва е непроизводно. В зависимост от това можем да коригираме и акцентуацията у Ковачев: *Рупѐн*, а не *Рѐпен*. Можем и да предположим как по-точно е разпределено по ареали: СИ (североизток), където е отбелязано 4 пъти, ще означава преди всичко Русе и Варна, ЮИ (югоизток), с 5 засвидетелствувания – Бургас, Ямбол, а ЮЗ (югозапад), където има 6 появи – Пловдив и София.

Сайрусенов ф., Илчев (1969: 436) отбелязва в Самоков и Казанлък, но го оставя без обяснение. То може би спада към онези фамилни имена, които се основават на прякори, характеризиращи носителя според някакъв негов любим, обичаен или просто често употребяван израз, поздрав и т. п. По всяка вероятност лицето, което е заслужило прякора **Сайрусѐн(а)*, е обичало да поздравява с тур. **Sa-y-r-u-sun*. А то представлява нерегулярно изменение, обусловено от високата честота на употреба, на поздрава (тур.)

Sabah hayir olsun, т. е. “Добро утро”. Прякорът е означавал *Додру̀трито*. За мотивацията срв. ФИ *Сабахов* (Илчев 1969: 435). Срв. от този тип *Казъмски*, “от *казъм* ‘момичето ми’ (тур. *kızım*)” (Илчев 1969: 231), както и разгледаните тук *Кузунов* (вж.) и *Чоджумов* (вж.).

Толумов, Тулумов ф., Дуванли, Хисар (Пловдивско), липсва у Илчев. То се мотивира от прякора *Толум(а), Тулум(а)*, обосноваван от нар. *тулум* ‘търбух, шкембе’ (за други значения вж. Илчев 1974: 513), заето от турски (*tulum* ‘също’).

Чекиджиев ф., без данни за местоговор, Илчев (1969: 537) извежда “от тур. *çekici* ‘привлекателен’”. Обаче прилагателно със значение ‘привлекателен’ не е твърде подходящо от смислово гледище за прякор. Като се има пред вид извънредно голямата продуктивност на суф. *-джия* при деятелните названия въобще и особено при професионалните и занаятчийските, считам, че за основа на предполагаемия прякор е могъл да послужи предметът на професионална дейност, известен с аналитичното название *джобно ножче*. Този продукт на материалната култура е бил важен обект на производствена и търговска дейност през османското владичество. Затова той е познат и с турското си название *чекия*, от тур. *çakı*. Производителят и/или продавачът на чекии се е наричал *чекиджия*, от тур. *çakıcı* (а е могло да се образува и на българска почва). Теоретично е възможно изходният прякор да е мотивиран от същото агентивно название, но основаващо се на едно друго, не по-малко популярно, макар и не намерило отражение в лексикографията, значение на думата *чекия*, т. е. ‘мастурбация или онанизъм’. Но като се има предвид придържането на българския народ към по-строга нравственост и обстоятелството, че са малко на брой фамилните имена от прякори, основаващи се на названия, върху които е наложено обществено табу от нравствено гледище, за предпочитание е първото тълкуване.

Чикичев ф., Русе, Илчев (1969: 542) счита неуверено за “разновидност на *Чекиджиев (?)*”. Всъщност то се мотивира от диал. *çekiç* (с редукция *e>и*, вм. *чекич*), от тур. *çekiç* ‘чук, чукче’. За значението срв. рус. *Молотов* и др. “фамии, образувани от названия на оръдия на труда и предмети за домашна употреба”, които “съставят представителен дял от руската ономастика” (Унбегаун 1989: 156).

Чоджумов ф. Липсва у Илчев. Отбелязал съм го у сътрудничка на в-к “Новинар” (подписала материал в броя от 1 август 2001, с. 1). В неговата основа е залегнал прякорът *Чоджум(а). Носителят му вероятно е имал обичай да се обръща към събеседника си с израза чоджум (< *чоджуум, от тур. *çociğit* ‘момчето ми; мое(то) момче’), с ударение, преместено върху първата сричка, както изобщо при обращението в турски език. Срв. нар. чоджум “при обращение: 1. Момче мое, дете мое” (Илчев 1969: 567). Относно значението срв. *Алахверджиев*, от пр. *Алахверджиата*, поради често повтаряне на израза *Аллах вер* ‘(тур.) дай, боже’; *Джанъмов*, от *джанъм* ‘душо моя’, пер.-тур. *çanım* (Илчев 1969: 45, 164); *Казъмски*, “от *казъм* ‘момчето ми’ (тур. *kızım*) – поради често повтаряне на тая дума” (Илчев 1969: 231), *Кардашимов*, с фонетични промени от тур. *kardeşim, kardeşim* ‘братко мой’ (Илчев 1969: 243); *Козумов*, *Кузумов* (от *кузум* ‘агънцето ми’), идентично с разгледаното по-горе *Кузунов* (вж.), *Сайрусунов* (вж.), *Хвалабогов* (Илчев 1969: 519).

Ямелиев ф., липсващо у Илчев, е отбелязано в Белене, Ореш (Свищ.) и Свищов. В основата на прякора, мотивиращ това фамилно име, се намира прилагателното *ямалия, образувано с наставка -лия от основното (разг.) яма ‘кръпка’, от тур. *yama* (Илчев 1974: 588), а означаващо ‘1) закърпен, подплатен; 2) с бемка, белег от рана по лицето’.

* * *

Сред разгледаните 15 фамилни имена и прякори преобладават основаващите се на турски заемки в българския език от времето на османското владичество. Само 3 имена са от езиците на други народности малцинства или етнични групи: *Моцянков* се свързва с влашкия етничен елемент в страната, а *Калусов* и *Рупенов* – с арменската общност. *Моцянов*, свързано с бълг. *моц*, тук се извежда от рум. *moştean* ‘наследник; кореняк’; *Калусов*, сравнявано с грц. *καλός* ‘добър’, тук се мотивира чрез арм. ЛИ *Галуст* (от арм. *galust* ‘идване; христ. адвент’; *Рупенов*, считано производно от рум. *Руп(о)*, тук се обосновава чрез ЛИ *Рупен*, арменска субституция на евр. *Рубен*. Имената от турски произход се обосновават от: 1) названия според занятия: *Кидв* (вм. правилно *Кехайдов*) и *Киев* (второто недостовърно по акцент, вм. *Киёв*), на базата на пр. *Кийата* (вм. **Кеята*; вариантът *Кията* е недосто-

верен), се обосновава от диал. *кийà* (срв. още *кея* / *кля* от *кехая*), а *Кяев* (вм. **Кехàев*) — от акцентния му вариант *кля* (вм. **кеяя* < *кехая*); *Чикиджиев* (от диал. *чикиджия*, вм. *чекиджия* ‘производител / продавач на чекии’); 2) названия според общ външен изглед или прилика: *Толумов* / *Тулумов*, от пр. *Толум(а)* / *Тулум(а)*, мотивиран от нар. *тулум* ‘гърбух, шкембе’; *Чикичев*, от диал. *чикич* (вм. *чекич*) ‘чук’; *Ямелиев*, от **ямалия* ‘с кръпки (по дрехите); с бемка, белег от рана по лицето’; 3) названия по характеристична реплика: *Кузунев*, от пр. **Кузунà*, според обичайно за носителя гальовно обръщение *күзун* (вм. *күзум*) ‘агънце мое’; *Сайрусунев*, от пр. **Сайрусун(а)*, според обичаен поздрав **Sa-ur-u-sun*, (вм. *Sabah hayir olsun*) ‘Добро утро’; *Чоджумов*, от пр. **Чоджум(а)*, по обичайно обращение *чоджум* ‘мое(то) момче’.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР 2: *Български етимологичен речник. Том II: и – крепя*. Съставили: В. И. Георгиев, Й. Заимов, Ст. Илчев, М. Чалъков, Й. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, У. Дукова, М. Рачева, Т. Ат. Тодоров. Ред.: В. Георгиев. Изд. на БАН, София 1979, 740 с.
- БЕР 3: *Български етимологичен речник. Том III: крес – минго*. Съставили: В. И. Георгиев, Р. Бернар, Ст. Илчев, Й. Н. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, Г. Риков, О. Младенова, У. Дукова, М. Рачева, Л. Димитрова-Тодорова, Т. Ат. Тодоров. Ред.: В. Георгиев. Изд. на БАН, София 1986, 885 с.
- Илчев С. 1969, *Речник на личните и фамилни имена у българите*. Изд. на БАН. София.
- Илчев С. 1974 (Ред.), *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Изд. на БАН, София.
- Ковачев Н. 1995, *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. ПИК, Велико Търново.
- Младенов Ц. 1961, Към въпроса за неутрализацията на диференциалния признак лабиалност в българските говори. – *Език и литература*, XVI, № 4, с. 23–27.
- Орманджян А. 2000, *Арменски именник*. Изд. на “Армен Тур”, Пловдив.
- РМЈ 3: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. III: Р – Ш. Ред. Б. Конески, Скопје, 1966.
- РПМ 1: *Речник на презимињата кај македонците*. Том I: А – Љ. Ред. Т. Стаматоски, Скопје 1994.
- Селимски Л. 2002, За някои арменски християнски имена в българската

- антропонимична литература. – *Българистични проучвания 8. Актуални проблеми на българистиката и славистиката. Седма международна научна сесия Велико Търново, 22–23 август 2001 г.* Ред. И. Пачев. Изд. “Фабер”. Велико Търново, с. 64–77.
- Унбегаун Б. О. 1989, *Русские фамилии*. Перевод с английского. Общая редакция и послесловие Б. А. Успенского. Москва.
- Constantinescu N. A. 1963, *Dicționar onomastic românesc*. Editura Academiei RPR, București.
- Hanusz J. 1886, O nazwiskach Ormian polskich. — *Muzeum* II, с. 565–573.
- Jordan I. 1983, *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Skok P. 1971, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva: A – J, JAZU, Zagreb.
- Tryjarski E., 1974, Les nommes de personnes dans les écrits arméno-kiptchak. Un essai de classification, in: *XIe congrès internationale de sciences onomastiques, Sofia 1972*, t. II / 2, Sofia 1974, с. 365–381.
- Weigand G. 1921, Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen. – *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig XXXVI – XXIX*, Leipzig.